

Hanuliak, Milan; Zábajník, Jozef

Najnovšie výsledky výskumu v Chľabe, okres Nové Zámky

Archaeologia historica. 1981, vol. 6, iss. [1], pp. 505-512

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139374>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Najnovšie výsledky výskumu v Chľabe, okres Nové Zámky

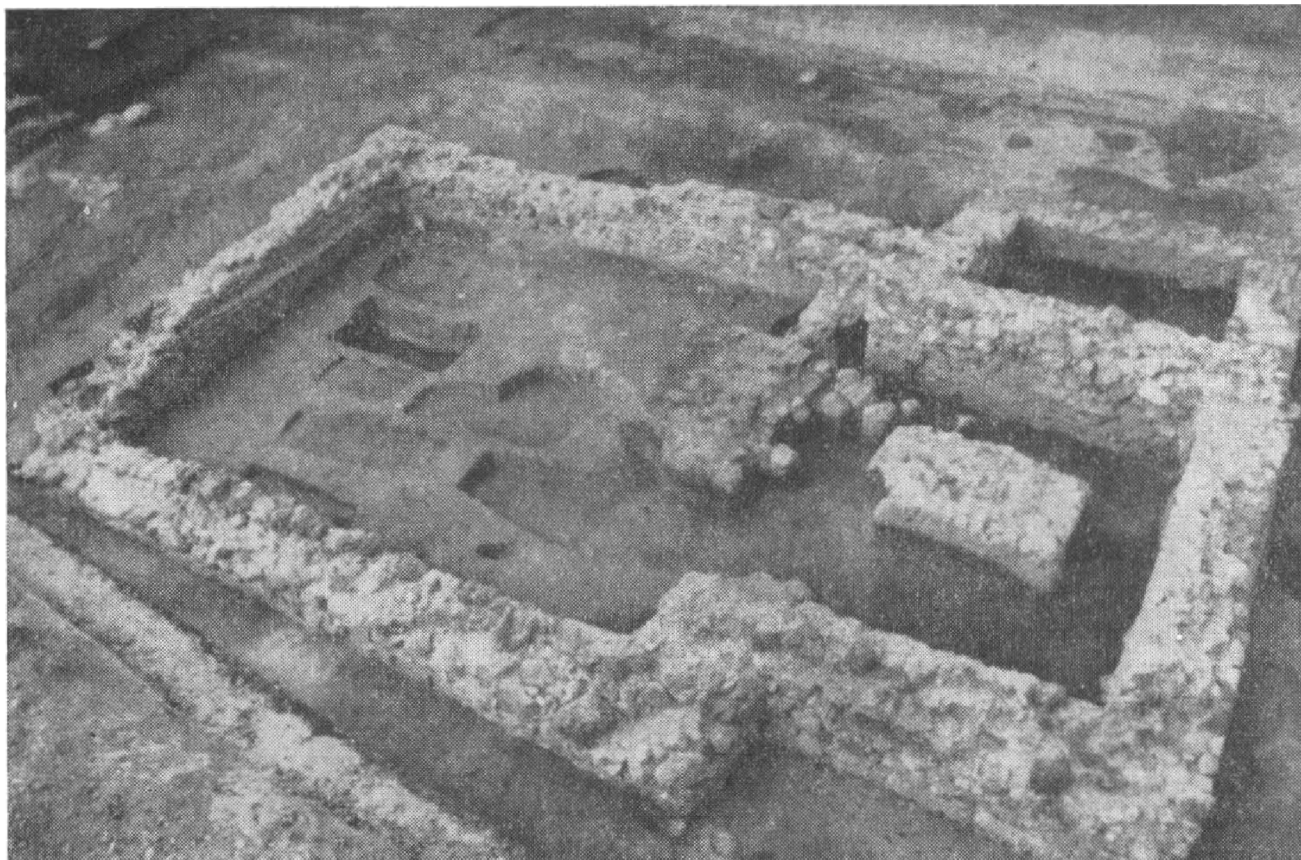
MILAN HANULIAK — JOZEF ZÁBOJNÍK

Začiatkom novembra 1980 sa ukončili terénne práce štvrtej výskumnej sezóny na lokalite Chľaba — km 1711, spojené s akciou záchranu pamiatok v oblasti výstavby Sústavy vodných diel na Dunaji. Stručné výsledky, ktoré tu v nasledujúcich partiách tohto príspevku predostrieme, vykreslila podiel jednotlivých výskumných sezón na riešení niektorých problémov odkrývanej lokality.

Prvá výskumná sezóna v roku 1977 bola krátka a mala predovšetkým zisťovací charakter. V dvoch sondách sa podarilo zachytiť murivo stredovekej sakrálnej stavby. Toto zistenie bolo pozoruhodné najmä tým, že časť muriva stavby rysujúca sa v profile dunajského brehu, bola dávnejšie pri povrchovom prieskume interpretovaná ako rímsky burgus.

Počas druhej výskumnej sezóny sa na ploche 700 m² odkryli zvyšky základového, miestami i nadzákladového muriva celej sakrálnej stavby a časť severnejšie sa nachádzajúceho exteriéru. Stavba sa vyznačovala jednoduchou dispozíciou o vonkajších rozmeroch 14×8 m, rozčlenenou na obdĺžnikovú loď a štvorcovú apsidu (obr. 1). Na jej severnej strane bola dodatočne pristavaná sakristia v tvare obdĺžnika (obr. 2). Miestami sa zachoval i zvyšok podlahy a základ oltárnej menzy. V interiéri a exteriéri sakrálnej stavby sa odkrylo 17 hrobov. Šesť z nich bolo porušených recentnými zásahmi, vzájomnou superpozíciou a v jednom prípade i základovým murivom sakrálnej stavby. Na základe celkovej pôdorysnej dispozície sme sakrálnu stavbu zaradili do skupiny neskororománskych pamiatok z 13. stor., ktorých rozšírenie sa na Slovensku spája s prelínaním vyspelej cisterciátskej koncepcie domácimi tradíciami (Koroknay, 1958, s. 123). Materiál z dvoch objektov, nachádzajúcich sa v subpozícii so sakrálnou stavbou, vyvolal síce určité pochybnosti s jej chronologickým zaradením, no vzájomný vzťah spomenutých objektov a základového muriva nebol ešte jednoznačne určený (obr. 3).

Pochybnosti v datovaní počiatkov sakrálnej stavby opäť potvrdili výsledky tretej výskumnej sezóny, počas ktorej sa súvisle odkrytá plocha rozšírila o ďalších 212 m². Keramický materiál vyexploatovaný z ďalších objektov, nachádzajúcich sa v subpozícii so sakrálnou stavbou, pochádza z obdobia 15. až 16. stor. (obr. 4). Zistená disproporcja medzi archaickou dispozíciou sakrálnej stavby a obdobím jej vybudovania, vyvstala pred nami ako jeden z vážnych problémov. Pri pokusoch o jeho vyriešenie sme sa nemohli oprieť o písomné pramene, pretože sa ani jeden z nich so sakrálnou stavbou nespájal. K spomenutému problému sa pridružili i ďalšie, ako napr.: určenie obdobia používania, príčiny a doba zániku sakrálnej stavby, zdôvodnenie jej situovania v takej blízkosti riečneho toku, jej vzťah k sídliskovému celku historicky známemu pod názvom Helemba, atď. Naznačené problémy sa mali vyriešiť v štvrtej výskumnej sezóne. Na súvisle odkrytej ploche, zväčšenej na 2640 m², bol

Obr. 1. Chřaba, okr. Nové Zámky. Odkryté murivo sakrálnej stavby.

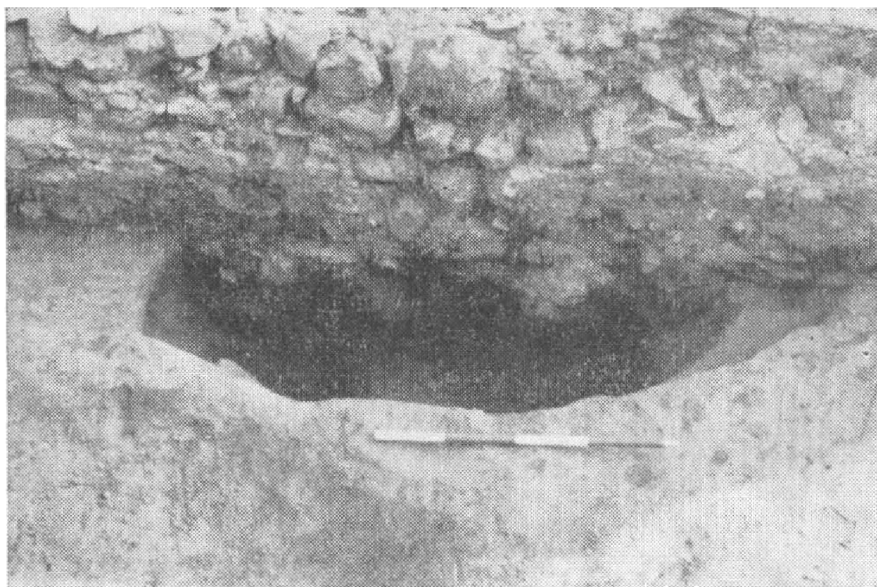

Obr. 2. Chřaba, okr. Nové Zámky. Špára medzi murivom apsidy a sakristie.

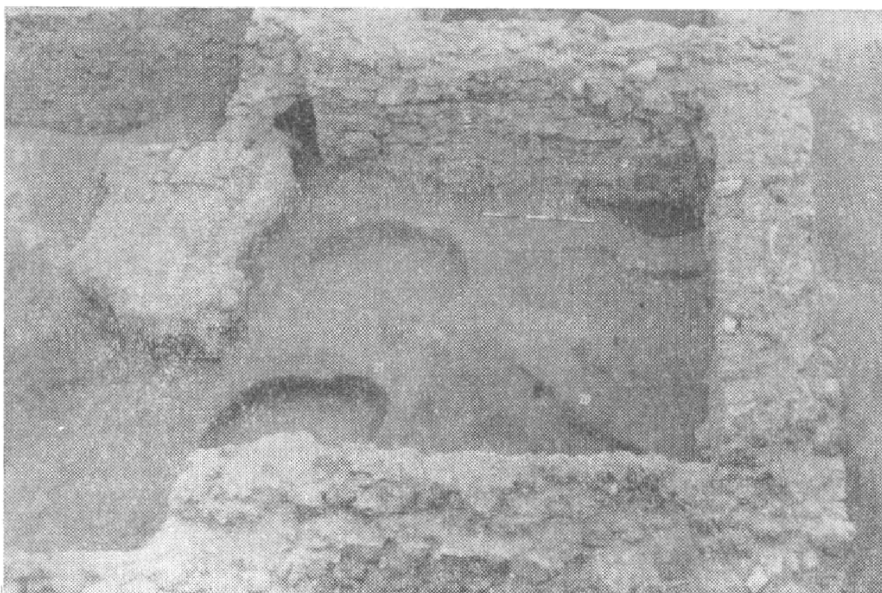
predpoklad zachytiť najstaršiu fázu odkrývaného sídliskového celku, nachádzajúceho sa na miernej vyvýšenine, severne od sakrálnej stavby. Oprávňovali nás k tomu výsledky zisťovacej sondy zo záveru tretej výskumnej sezóny a predierkovaná medená minca Bélu III. z 2. polovice 12. stor. (určila E. Kolníková), nájdená pri obhliadke lokality začiatkom roku 1980.

Výsledky štyroch výskumných sezón dokladajú na odkrytej ploche osídlenie siahajúce do 10.—11. stor. Reprezentujú ho dva čiastočne zachované polozahĺbené objekty s typickým keramickým inventárom vo fragmentoch, v jednom prípade i s celou nádobou. Keramické fragmenty z úseku 11. — polovice 13. stor., nachádzané v sídliskovej vrstve, dovoľujú predpokladať v tejto dobe osídlenie vo väčšom rozsahu ako sa podarilo výskumom zachytiť. Tento sídliskový horizont bol najskôr zničený intenzívnym osídlením v neskoršom období. Osídlenie z 2. polovice 13.—14. stor. je svojou intenzitou rovnako nevýrazné. Reprezentované je exploatačnou jamou a zahĺbenou pecou (obr. 5). Kvantita keramických fragmentov zo sídliskovej vrstvy znovu dovoľuje uvažovať o intenzívnejšom osídlení skúmanej polohy v tomto období. Podstatná časť náleзовého inventára (vyše 80 %) pochádza z 15.—16. stor. Na odkrytej ploche je z tohto obdobia niekoľko menších exploatačných jám, polozahĺbených obytných objektov s ohniskami (obr. 6), pecí z úrovne terénu na pečenie chleba i zahĺbených pecí azda rovnakého použitia (obr. 7). Dosiaľ v presnejšie neobjasnenom vzťahu k sakrálnej stavbe je nadzemný objekt nachádzajúci sa od nej severovýchodným smerom (obr. 8). V rôznych fázach existencie ho tvorí niekoľko miestností, ktorých stratigraficko-chronologická následnosť nie je dosiaľ určená. V jednej z počiatočných fáz sa vyznačuje trojpriestorovou dispozíciou obytného charakteru, známou z neskoršieho obdobia na rytinách v blízkom okolí obce (Nováki—Sándorfi—Miklós 1979, obr. 41). Z južnej strany sa k nemu primkýna v pravom uhle ľahšia obdĺžniková stavba so sústavou štyroch oproti stojacich kolov na vnútornej strane — najskôr hospodárskeho charakteru. V ďalšej fáze bol stredný obdĺžnikový priestor zmenený na štvorcový. Obytná stavba z predchádzajúcej fázy vtedy už akiste nejestvovala.

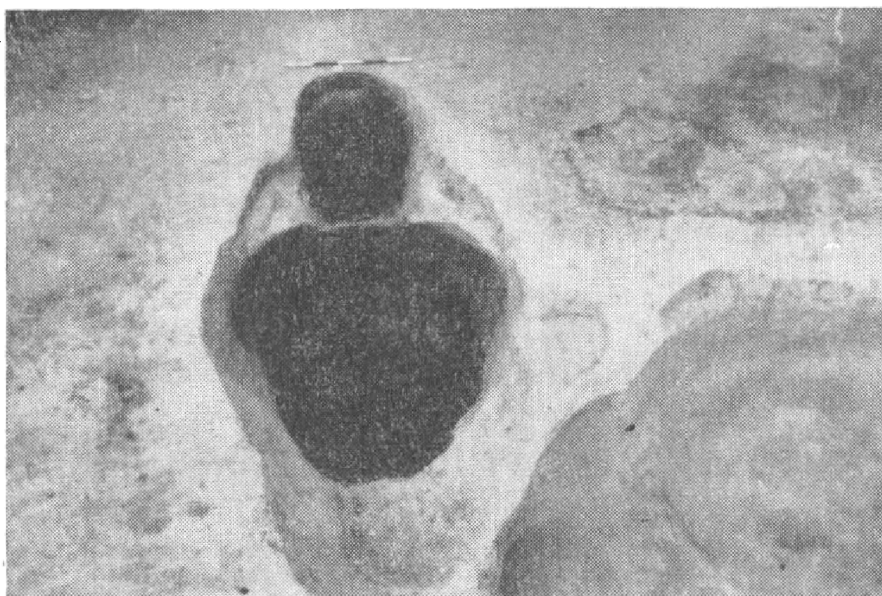
V tretej fáze osídlenia lokality je v keramickom inventári zastúpená tzv. sivá keramika s typickými tvarmi nádob, profiláciou okrajov i výzdobou ako ju bežne poznáme z výskumov neskorostredovekých lokalít (Nekuda—Reichertová 1968, s. 127—136). Iným typom v keramickom materiáli sú fragmenty svetložltej až bielej farby, ktoré spájajú lokalitu s výskytom tzv. bielej keramiky, typickej v povodí rieky Ipeľ. Jej typologická náplň je totožná s tvarmi sivej keramiky (Hoššo 1971, s. 61—69). Z bielej keramiky si pozornosť zasluhujú tenkostenné pohárikovité nádoby na jemne profilovanej nôžke, nájdené vo viacerých exemplároch. Pozoruhodné sú v tomto prostredí dva fragmenty loštických pohárov a jeden fragment z mimoriadne kvalitne plavenej bielej hlíny. V kovovom inventári sú okrem nožov, kosákov rôznych typov, stavebného železa a kónských podkov, početné ostrohy s mierne prehnutými ramienkami a na dol skloneným hviezdicovitým bodcom. Najstaršie z nich pochádzajú už z 2. polovice 13.—1. polovice 14. stor. (Ruttkay 1974, s. 403—408. Polla 1962, s. 132). Ďalšie tvarovo vyspelejšie a masívnejšie sú zo 14.—15. stor. (Nekuda 1975, s. 151). Dva bronzové fragmenty sa svojím použitím i umeleckou hodnotou vymykajú z rámca dosiaľ vymenovaných kovových predmetov. Sú to liate lôžka svietnikov. Ich datovanie do 15.—16. stor. rámcovo zodpovedá chronologickému postaveniu lokality. Datovanie potvrdzuje i strieborná minca Mateja Korvína z 2. polovice 15. stor. (určila E. Kolníková). V osteologickom materiáli boli okrem kostí domácich zvierat výskytom početné i kosti lovnej zveri (určil C. Ambros). V pomerne hojnom množstve sa tu nachádzali aj rybacie kostičky a šupiny. Sú dokladom lovu rýb, rovnako ako železný predmet

Obr. 3. Chľaba, okr. Nové Zámky. Objekt v superpozícií s murivom apsidy.

Obr. 4. Chľaba, okr. Nové Zámky. Objekty v superpozícií s murivom apsidy.

Obr. 5. Chľaba, okr. Nové Zámky. Zahĺbené pece.

**Obr. 6. Chřaba, okr. Nové Zámky. Polozemnica s kamen-
nou pecou.**

Obr. 7. Chřaba, okr. Nové Zámky. Zahřbené pece.

**Obr. 8. Chřaba, okr. Nové Zámky. Objekt so žlabovitým
základom.**

s dlhou úzkou čepeľou prechádzajúcou v mierne kónickú časť ukončenú dlhým trňom, ktorý je najskôr fragmentom harpúny.

Na základe konfrontácie výskumom zistenej terénnej situácie s písomnými prameňmi sa môže domnievať, že odkrývaný sídliskový celok treba stotožniť s okrajovou či viacmenej samostatnou partiou historickej Helemby, resp. Chlemby. Nosovka v názve je dokladom jej existencie najneskôr začiatkom 10. stor., pretože v priebehu 1. polovice tohto storočia nosovky v staroslovien-skom jazyku zanikli, pokiaľ neboli zakonzervované v jazyku cudzieho etnika, v našom prípade u príslušníkov staromaďarských kmeňov. Ich prítomnosť v okolí, doložená archeologickým materiálom (Bakay 1978) i písomnými prameňmi (Bakács 1971) bola podmienená exponovanou polohou v priestore dôležitých brodov cez Ipeľ a Dunaj. I napriek tomu si obyvatelia Helemby ešte v polovici 12. stor. udržiavajú slovansky charakter. Písomné materiály tu v tomto období dokladajú okrem 4 čeľadí oráčov i 33 čeľadí zaoberajúcich sa špeciálne rybolovom, s presne vymedzeným lovným revírom a povinnosťami voči vrchnosti (Knauz 1874, s. 94—95). Značný význam obce v tomto období tu dokladá konanie rybných trhov popri takých dôležitých centrách ako Bratislava a Ostrihom (Kučera 1974, s. 77).

Interpretácia terénnych výskumov na chľabinskom ostrove z 30-tich rokov a z roku 1959 (Trogmayer 1968) naznačuje, že práve tu na ostrove vôkol sakrálnnej stavby pochovávali obyvatelia Helemby svojich mŕtvych (Horváth—Kelenen—Torma 1979, s. 224). Túto eventualitu by podporovali hroby pochádzajúce najmä z 12.—13. stor. (Szabó 1976, s. 48), ľahká prístupnosť ostrova z ľavej, t.j. chľabianskej strany i to, že v blízkom okolí nie je historicky známy iný, veľkosťou zodpovedajúci sídliskový celok. Súvislosť ostrova s obcou okrem písomných prameňov dokladá i jeho názov — chľabiansky ostrov (Helembai sziget). Znížená intenzita pochovávaní v nasledujúcom období je najskôr odrazom úbytku obyvateľstva osady. Ukončenie pochovávaní začiatkom 16. stor. treba spojiť s vyňatím obce Ludovítom II. (roku 1523) z majetku ostrihomského arcibiskupa a jej darovaním Bakóczovej kaplnke v Ostrihome. Chľabiansky ostrov však zostal i naďalej v majetku pôvodného vlastníka, ktorý si tamojší komplex so sakrálnou stavbou nechal prebudovať na letné sídlo (Virter, s. 45; Súpis pamiatok 1967, s. 476). Toto bola najskôr hlavná príčina, prečo boli obyvatelia obce prinútení vybudovať si na okraji jestvujúcej osady ľavého brehu sakrálnu stavbu. Túto skutočnosť potvrdzujú objekty nachádzajúce sa s ňou v subpozícii i to, že sa vylučuje so sídliskovými objektami, rozkladajúcimi sa na vyššie položenom plató ako sakrálna stavba, hoci v praxi sme svedkami skôr opačných prípadov. Bezprostredné susedstvo sídliskových objektov a sakrálnnej stavby boli príčinou toho, že sa 5 m severne od lode sakrálnnej stavby vybudovala s ňou rovnobežná drevená ohrada, oddeľujúca na sídlisku priestor sakrálny a profánny. Dispozícia je kópiou stavby z chľabianskeho ostrova, čím je vysvetlená jej archaičnosť v období mladšom o temer 300 rokov.

Jednoloďový sakrálny objekt s rovným uzáverom apsidy je typický technickou jednoduchosťou a nenáročnosťou. Dispozícia tohto typu, umožňujúca jednoduché zastropenie lode i apsidy, kladie nízke nároky na odborné vedomosti a schopnosti jej staviteľov (Ruttkay 1974, s. 123). Pri pokuse o rekonštrukciu nezachovaných nadzemných častí muriva sa môžeme oprieť o štúdiu A. Piffľa (1970, s. 228—230). Mocnosť základových múrov apsidy s množstvom tehlovej deštrukcie v tomto priestore sú príznačné pre zastropenie valenou klenbou, otvorenou do čelnej steny. Hrúbka stien lode s absenciou nosných architektonických prvkov krížovej klenby nedovoľuje uvažovať o inej možnosti prekrytia tohto priestoru ako plochým stropom. Vonkajší vzhľad sakrál-

nej stavby rekonštruujeme na základe príbuzného dispozičného typu z Haláčoviec a Šamorína-Šamotu (Mencl 1937, s. 138, 312). Portál se u oboch nachádzal v hladkom priečelí západnej steny lode. Sakrálna stavba z 2. polovice 13. stor. z Balogu nad Ipľom je dispozične totožná s chľabianskou. Fasádu má hladkú, portál je však na južnej strane.

Sledovaním amplitúdy zmien režimu dunajského toku dospejeme k záveru, že sakrálna stavba, nachádzajúca sa dnes v profile riečneho brehu, bola pôvodne oveľa vyššie nad úrovňou vody a vo väčšej vzdialenosti od brehu. Na dokreslenie sú pamäti starých občanov o tom, že ešte začiatkom tohto storočia sa dalo bez komplikácií prebrodiť na ostrov cez miesto, kde sa dnes nachádza umelo prehĺbený plavebný kanál. Krátke používanie sakrálny stavby a pochovávaní je potvrdené iba 17 hrobmi. Náhle ukončenie jej používania dokladajú fragmenty omšových svietnikov v zánikovej vrstve deštrukcie. Súvisí pravdepodobne s prítomnosťou Turkov, ktorí sa v roku 1543 zmocnili neďalekého Ostrihomu a zriadili v ňom centrum vojensko-administratívnej jednotky (Tibenský 1971, s. 317). Stále vojenské nebezpečenie s ďalšími zhubnými faktormi tureckej okupácie sa prejavilo v úbytku obyvateľov. V Chľabe napr. portálny súpis z roku 1572 dokladá iba tri usadlosti (Bakács 1971, s. 123—124). Rozrušenie cirkevnej organizácie spolu s úbytkom obyvateľstva boli príčinou chátrania sakrálny stavby až došlo k jej deštrukcii a rozobratiu na stavebný kameň novoprišliými osadníkmi, ktorí vybudovali jadro novej osady v menej exponovanej polohe, zhruba 800 m severovýchodne na úpätí Kováčovských kopcov.

Použitá literatúra

- Bakács I.: Hont vármegye Mohács előt. Budapest 1971.
- Bakay K.: Honfoglalás-és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. Szentendre 1978.
- Horváth I.—Kelemen M.—Torma I.: Komárom megye régészeti topografiája. Magyarország régészeti topografiája 5, s. 222—224. Budapest 1979.
- Hoššo J.: Biela keramika na Slovensku podľa doterajšieho stavu bádania. Zborník Filozofickej fakulty UK, *Musaica* XXII, s. 61—70. Bratislava 1971.
- Knauz E.: Monumenta ecclesie Strigoniensis I. Strigonii 1874.
- Koroknay Gy.: Egyenes szentélyzárodású templomok Szabolcs — Szatmár megyében. A Nyiregyházi Jósa András Múz. Évk. 1, s. 98—126. Nyiregyháza 1958.
- Kučera M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava 1974.
- Mencl V.: Stredoveká architektúra na Slovensku. Praha—Prešov 1937.
- Nekuda V.—Reichertová K.: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Brno 1968.
- Nekuda V.: Pfaffenschag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. Brno 1975.
- Nováki Gy.—Sándorfi Gy.—Miklós Z.: A Börzsöny hegység öskori és középkori várai. Budapest 1979.
- Piffl A.: Základy kostola zaniknutej dediny Ropov v Osuskom. Štud. Zvesti AÚ SAV 18, s. 228—230. Nitra 1970.
- Polla B.: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši. Bratislava 1962.
- Ruttkay A.: Zbrane na Slovensku v 9.—1. polovici 14. stor. Kandidátska dizertácia. Nitra 1974.
- Ruttkay A.: Revízno-záchranný výskum zaniknutého kostola v Boleráze. *Slov. Archeol.* XXII, 1974, s. 107—126.
- Súpis pamiatok na Slovensku I. Bratislava 1967.
- Szabó J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határábán. *Az Egri Múz. Évk.* XIV, s. 17—79. Eger 1976.
- Tibenský J.: V susedstve Turkov. Slovensko — dejiny, s. 297—332. Bratislava 1971.

Trogmayer O.: A Helemba szigeti középkori ásatás. Élet és Tudomány, 23 szám, 1968, s. 2222—2224.

Virter F.: Hont vármegye községei. Magyarország Vármegyei és Városai — Hont vármegye, s. 25—71. Budapest.

Zusammenfassung

Die neuesten Forschungsergebnisse in Chľaba

Im Jahr 1980 endete die vierte Saison der Grabungen in Chľaba (Bez. Nové Zámky). In den beiden ersten Saisonen wurden die kompletten Fundamente eines mittelalterlichen Sakralbaus freigelegt, der sich durch eine einfache Grundrißdisposition (Außenmaße 14—8 m) auszeichnete, die ein rechteckiges Schiff und eine quadratische Apsis umfaßte (Abb. 1). An der Nordseite hatte man nachträglich eine rechteckige Sakristei zugebaut (Abb. 2). Nach der charakteristischen Disposition wurde der Sakralbau anfangs zu den spätromanischen Denkmälern des 13. Jahrhunderts gezählt. Das Material der Objekte, die unter den erwähnten Fundamenten lagen, wies jedoch darauf hin, daß die Errichtung des Sakralbaus erst in das 15.—16. Jahrhundert fällt (Abb. 3, 4). In den folgenden beiden Saisonen konzentrierten sich die Untersuchungen auf die nördlich vom Sakralbau liegenden Fläche, wo sich Reste einer Siedlung befanden. Die ältere Besiedlung aus dem 10.—14. Jahrhundert war bloß als Torso einiger Objekte mit kennzeichnendem keramischem Inventar erhalten. Seine Menge bestätigt eine intensivere Besiedlung in der genannten Epoche, deren Belege zum großen Teil von der späteren Besiedlung im 15.—16. Jahrhundert zerstört wurden. Es gelang einige Exploitationsgruben, Grubenhäuser mit Feuerstellen (Abb. 6), Herde im Geländeneiveau und auch vertiefte Herde (Abb. 5, 7) freizulegen. In noch ungeklärter Beziehung zum Sakralbau stand ein Objekt mit rinnenartigem Fundament, das sich in nordöstlicher Richtung befand (Abb. 8). Das freigelegte Siedlungsganze kann man mit dem Randteil, vielleicht einem mehr oder weniger selbständigen Teil des Vorgängers der heutigen Gemeinde — der historischen Siedlung Helemba, bzw. Chlemba identifizieren. Ihre Anfänge sollten frühestens in den Beginn des 10. Jahrhunderts fallen. Die schöpferisch interpretierten Forschungsergebnisse auf der Chľaba-Insel beweisen, daß die Bewohner von Helemba hier, in der Umgebung des Sakralbaus, ihre Toten beigesetzt haben. Das Ende der Bestattungen am Anfang des 16. Jahrhunderts hängt mit Ludovít II. zusammen, der die Gemeinde aus dem Besitz des Graner Erzbischofs löste und sie in Gran schenkte. Die Chľaba-Insel blieb jedoch auch weiterhin im Besitz des ursprünglichen Eigentümers und die Gemeindebewohner waren gezwungen, am Rand der Siedlung den von uns freigelegten Sakralbau zu errichten. Seine Baudisposition ist eine Kopie das Baus auf der Chľaba-Insel, womit der archaische Habitus in einer fast 300 Jahre jüngeren Zeit erklärlich ist. Die kurze Existenzdauer des Sakralbaus und des mit ihm verbundenen Gräberfeldes wird von den alles in allem nur 17 Bestattungen bestätigt. Das Ende hängt mit der Anwesenheit der Türken zusammen, die sich im Jahr 1543 der unweiten Stadt Gran bemächtigten.

Abbildungen

Abb. 1. Chľaba, Bez. Nové Zámky. Freigelegtes Mauerwerk des Sakralbaus.

Abb. 2. Chľaba, Bez. Nové Zámky. Fuge zwischen dem Mauerwerk der Apsis und Sakristei.

Abb. 3. Chľaba, Bez. Nové Zámky. Objekt in Superposition des Mauerwerks der Apsis.

Abb. 4. Chľaba, Bez. Nové Zámky. Objekte in Superposition des Mauerwerks der Apsis.

Abb. 5. Chľaba, Bez. Nové Zámky. Vertiefter Herd.

Abb. 6. Chľaba, Bez. Nové Zámky. Grubenhäuser mit steinernem Herd.

Abb. 7. Chľaba, Bez. Nové Zámky. Vertiefter Herd.

Abb. 8. Chľaba, Bez. Nové Zámky. Objekt mit rinnenförmigem Fundament.